

СИМОН ПЕТЛЮРА І ВІЙСЬКО

До оцінок в Українській історіографії

Проблема військової компетентності Голови Директорії і Головного отамана військ УНР Симона Петлюри пов'язана в українській історіографії з низкою усталених міфів. Про це скажемо далі, а наразі спробуємо викласти власний погляд на одне з найдражливіших питань – С.Петлюра і військо.

Уже під час Першої світової війни, на початку 1916 р., С.Петлюра добровільно став на службу до Всеосійського союзу земств, що поряд з іншими товариствами мав допомагати постачанню армії. Службовці союзу носили військові однострої і їх жартома називали „земгусарами”. Генерал М.Юнаків згадував: „Перебуваючи начальником штабу 4-ої армії, я мав змогу познайомитися з С.В.Петлюрою. Він, в якості заступника головноуповноваженого санітарної частини (тут неточність, треба – уповноваженого союзу земств. – С.Л.) Західного фронту, приїхав весною 1916 року з Мінська до Молодечна (ставка штабу армії) для обговорення способів організації санітарної допомоги в запіллі армії. Балакав я з С.В-чем години зо дві, виключно в справі його приїзду; при чому він зробив на мене глибоке враження своїм розумом, знанням справи, а головне – своїм захопленням та кипучою енергією”¹.

Завдяки енергійним заходам Петлюри на Західному фронті постали українські військові ради – від полкових до фронтової. Маючи авторитет і повагу в солдатських масах, Петлюра ввійшов до керівництва українським військовим рухом. У квітні 1917 р. він виступив ініціатором і організатором проведення в Мінську українського з'їзду Західного фронту. З'їзд створив Українську фронтову раду і обрав С.Петлюру її головою.

У ранзі військового урядовця і голови Українського військового комітету Західного фронту, а також уповноваженого Головного всеросійського земського з'їзду і голови Контрольної колегії земського союзу на Західному фронті, що підтверджується повідомлення у „Вістях з Української Центральної Ради”², С.Петлюра взяв участь у роботі Першого Всеукраїнського військового з'їзду. Його було висунуто до президії з'їзду, а згодом обрано головою Українського генерального військового комітету (УГВК).

У літературі вже щодо самого цього висунення С.Петлюри простежується полярність оцінок. Так, В.Винниченко твердить, що його висунули „не через те, що Петлюра розумівся на військових справах, не через те, що він виявляв коли-небудь нахил до війн... а просто через те, що він носив військовий одяг і був делегатом з фронту”³. Тим часом, як гадає М.Ковалевський, вибір припав на С.Петлюру тому, що „на чолі військової організації, особливо в переходову добу, треба було поставити такого українського діяча, який разом зі зrozумінням значення військової справи, єдинав би в собі глибокий український патріотизм і вірність національній справі... В особі Симона Петлюри була знайдена людина, яка, недивлячись на своє цілком цивільне минуле, зрозуміла всю важу військової організації України, як і складний характер підготовних організаційних кроків”⁴.

Очевидно, Україна за тогочасних обставин потребувала на цю роль, власне, не так військовика, як політика національно-державницьких поглядів. Ним був Симон Петлюра.

Самоук у військовій справі, С.Петлюра все ж таки набагато глибше від

інших українських провідників, зрозумів, що відродити й захистити державу можуть не революційні резолюції і гасла, а лише боєздатна національна армія. Він ясніше зрозумів і висловлював державницькі принципи будівництва війська й вимоги до нього в революційному процесі, що й зумовило його конфлікт з іншими чільними діячами УНР.

Керуючись рішеннями військового з'їзду, С.Петлюра із запалом береТЬся за українізацію війська. Ця загалом складна й відповідальна справа становила основний зміст його діяльності впродовж 1917 р. Українізація армії всім своїм ходом закладала основи до формування національного війська. С.Петлюра повністю віддався справі українізації. Йому вдалося налагодити роботу всіх відділів УГВК, встановити тісний зв'язок з більшістю українських військових організацій, налагодити співпрацю зі штабами командувачів Південно-Західного й Румунського фронтів. Сучасний історик професор С.Кульчицький вважає, що „український рух у військах завдяки терплячій роботі Симона Петлюри став незділаною силою в тилу й на фронті”⁵.

С.Петлюра намагався об'єднати навколо УГВК військових фахівців з-поміж колишніх старшин російської армії й поділити між ними функції так, щоб УГВК виконував ролю вищої інстанції української армії, а також мав усі найважливіші клітини генерального штабу. До Комітету ввійшли представники різних політичних течій, що означало формування збройної сили України на загальнонаціональній платформі. УГВК поступово почав перетворюватися на фактичного керівника українізованих частин армії, тобто Комітет реально перевирав на себе функції штабу національних збройних сил.

Документи свідчать, що С.Петлюра в цей час, усвідомлюючи вади українізованих частин і переваги національних, домагається переходу до національно-територіального прин-

ципу комплектування й формування українських військових частин.

Після жовтневого більшовицького перевороту в Петрограді Центральна Рада для змінення виконавчої влади 31 жовтня ухвалила поповнити склад Генерального Секретаріату шістьма генеральними комісарами, у тому числі й генеральним комісаром з військових справ, яким призначено С.Петлюру⁶.

Уже 2 листопада С.Петлюра розіслав у ставку російської армії й усі штаби фронтів, округів та інші військові організації телеграму, в якій, зокрема, повідомляв: „Волею Центральної Ради мене поставлено на чолі військової влади України. Я прийняв цю владу і призначив на посади інших людей. Всі вищі краєві установи працюють. Головне їх завдання зберегти непорушний лад в Києві, його округі і на Україні, упорядкувати рух залізниць, постачання військові як людей, так і всіх життєвих та бойових припасів. Я не буду втручатися в розпорядження командуючих фронтами, але в тилу всі розпорядження даю я через командуючих округами або через своїх уповноважених... Беручи на себе вищу військову владу в Україні, за винятком фронту, всі розпорядження в тилу виходять виключно від Генерального військового комісariату України і тому жодних інших наказів не треба виконувати”⁷.

С.Петлюра розумів, що без військової сили Україна не забезпечить свого незалежного існування ні внутрішньо, ні зовнішньо. Тому, незважаючи на опір, він докладав усіх зусиль, щоб створити українську військову силу проти небезпеки, що насуvalася. Саме завдяки його заходам восени 1917 р. українська армія стала як реальна військова сила.

Водночас він усвідомлював значення армії не лише як фактору воєнних дій, а й важливого чинника в політичному процесі, зокрема в складних взаєминах з російським суспільством, у цілому вороже настроєнім до українського руху. В.Кед-

ровський згадував: „С.Петлюра ясно бачив, що Україні неминуче доведеться стати до збройної боротьби з Москвою. Відповідно до цього й вироблялися всі плани нашої праці для створення української армії”⁸.

Заходами Генерального секретаріату Й.Петлюри у розпорядження Центральної Ради переходять надійні військові частини, зміцнюється керівництво українізованими військовими частинами, видається низка наказів про повну українізацію корпусів і дивізій, управлінь та установ.

Дійшовши усвідомлення доконченої потреби організації регулярного національного війська, С.Петлюра перейшов до практичного здійснення цього завдання. Було сформовано вищі військові органи влади: Генеральний військовий секретаріат, Генеральний штаб, Всеукраїнську військову раду й військові ради різних рівнів на місцях. Створення Українського фронту й призначення для нього відповідних начальників завершили процес формального підпорядкування частин колишньої російської армії на території України урядові УНР. Два військові округи – Київський і Одеський – також підпорядковувалися українській владі. Почали працювати українські військові школи для підготовки національних військових кадрів. Було зроблено спробу запровадити військові статути.

С.Петлюра вважав за потрібне негайно готувати українські війська до збройної відсічі більшовикам і не раз наголошував на цьому у своїх виступах на засіданнях Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Але ці намагання суперечили політичним настановам українських соціалістичних лідерів, які й далі вбачали в них загрозу для революції. Навіть тоді, коли російсько-більшовицькі війська повним ходом і на всіх напрямках уже вели війну проти військ Центральної Ради, заходи щодо створення армії не мали підтримки в українських соціалістичних керманичів і насамперед

В.Винниченка. Це спричинило гострий конфлікт між ним і С.Петлюрою. Розбіжності з лідерами Центральної Ради дедалі поглиблювались. Генеральний секретар з військових справ щораз частіше наражався на нерозуміння.

Пізніше В.Винниченко самокритично визнавав, що С.Петлюрі „було поставлено в вину й його любов до парадів, до зовнішніх ефектів, його нездатність до організаційної праці, його неуvtво в військових справах, його метушливість і саморекламу... Але, розуміється, той закид, що він найбільше завинив у наших неудачах, не є справедливий”⁹.

Зазнавши цілковитого політичного розчарування, 18 грудня С.Петлюра покидає урядовий пост, та лишається твердо переконаним у необхідності національних регулярних збройних сил.

Всебічний аналіз факту відставки генерального секретаря з військових справ дає підстави припустити, що до цього його спонукала ціла низка причин: це і постанова уряду включитися в мирні переговори з Центральними державами, це її образливі, несправедливі звинувачення на засіданні Генерального Секретаріату 15 грудня в невмінні впоратися з анархо-більшовизмом на Україні й протистояти захопленню більшовиками Харківщини, це й претензії, висловлені на засіданні соціал-демократичної фракції 17 грудня, це і – на нашу думку, найголовніше – незгода керівництва Генерального Секретаріату, передусім В.Винниченка з принципами організації збройних сил, запропонованими й викладеними в затвердженному С.Петлюрою 17 грудня 1917 р. „Статуті Української народної армії”, і з організацією збройної відсічі більшовикам.

В історіографії узвичаїлося за всі прорахунки цього періоду звинувачувати С.Петлюру, покладати на нього провину, як за непідготованість до війни, так і за невдачі в бойових діях, до яких він уже не був причетний. Не належачи вже до

вищого державного й військового керівництва, він не міг приймати жодних рішень, а тому безпосередньо не відповідальний за поразку в українсько-російській війні грудня 1917 – січня 1918 р.

Пішовши з урядової посади, Симон Петлюра не покинув війська. З власної ініціативи він створив одну з найбоєздатніших тоді частин – Гайдамацький кіш Слобідської України й очолив його в боях проти радянських військ, боронячи Київ.

Джерела свідчать про високий авторитет С.Петлюри у війську. І хоч він не входив тоді до вищого командування, проте наступ українських військ у лютому 1918 р. відбувався під „прапором Петлюри”.

Протигетьманське повстання в листопаді – грудні 1918 р. ввело знову С.Петлюру до вищого керівництва держави. Він увійшов до складу Директорії УНР і став на чолі українського війська як Головний отаман.

Під керівництвом С.Петлюри напіврегулярні, партизансько-повстанські військові формування вели майже безперервні бої на кілька фронтів проти значно переважаючих сил ворога. У ході невпинної боротьби ці формування набували рис загальнонаціональної регулярної армії.

Військову діяльність С.Петлюри цього періоду піддано його опонентами щонайгострішій критиці. Особливо в цьому відзначився В.Винниченко. Ось одна з багатьох Винниченкових характеристик С.Петлюри: „ніякого ні знання, ні уміння, ні талантів у військових справах не виявив, але пройнявся великою честолюбністю”¹⁰. С.Петлюрі закидали невміння організувати оборону держави, створити військо, налагодити його утримання й забезпечення усім потрібним тощо¹¹. Важко погодитися з такими звинуваченнями, тим більше, що їх спростовують численні історіографічні та уприступнені тепер архівні джерела.

Діяльність С.Петлюри щодо керівництва армією показано в контексті загального висвітлення доби Директорії та боротьби армії УНР в працях О.Удовиченка „Україна у війні за державність”¹², М.Капустянського „Похід українських армій на Київ – Одесу у 1919 році”¹³, Л.Шанковського „Українська армія в боротьбі за державність”¹⁴. Багатий фактичний матеріал подано в працях О.Доценка, В.Петрова, В.Сальського та інших¹⁵, які хоч і фрагментарно, але з великою вірогідністю характеризують постати і діяльність С.Петлюри.

Цінним джерелом для вивчення бойового шляху армії УНР і безпосередньо С.Петлюри як Головного отамана є збірники „За державність”, у яких опубліковано праці М.Безручка, П.Єрошевича, М.Крати, В.Савченка, В.Чабанівського та інших¹⁶.

Військову діяльність С.Петлюри відображають його власні праці, а також листи, накази, відозви та інші документи, що вийшли з-під пера самого Головного отамана. Важливість цих джерел полягає передусім у їхній автентичності.

С.Петлюра був не тільки військовим керівником, а й провідником, лідером, що поривав за собою маси. Це підтверджують сучасники, державні, політичні й військові діячі. Так, генерал-хорунжий В.Сальський стверджує, що С.Петлюра „не був військовиком по фаху, не студіював по школах воєнної штуки, але ж то був єдиний з-проміж наших діячів політичних, хто з самого початку російської революції зрозумів значення і потребу збройної сили для України в нових умовах її історичного життя... С.Петлюра був одним з джерел моральної сили, завдячуєчи котрій наша Армія була в стані вдержатись в остильки тяжких, прикладу яких не знаходимо в історії, умовинах. Все це тому, що С.Петлюра посідав велику таємницю влади над людьми, таємницю володіння масами. Про нього можна сказати,

що душу і серце Армії тримав у своїй руці, як рівно ж сам він був і душою і серцем своєї армії. Він дійсно був вождем з ласки Божої і хоч не був він військовим фахівцем, але завжди користав з співпраці досвідчених військових фахівців... Бувало не раз, що опрацьована під його впливом якась операційна думка, здавалася не до виконання, але тверда і незламна віра вождя в остаточний її успіх, якась стихійна впартість, стремління боротись і боротись, – підсичували слабнущу енергію командирів і допроводжували до пожаданих наслідків”¹⁷.

О.Доценко свідчить: „.... Дуже рідко оперативний наказ вироблявся без участі Головного отамана. Не раз я чув, як і отаман Сальський, і отаман В. Тютюнник, і увесь оперативний штаб прислухався до директив Головного отамана і давали йому місце в наказах по частинах, а отаман Сінклер і полковник Капустянський говорили, що добре, що послухали Отамана, і запитували – звідки він мав військові знання”¹⁸.

М.Капустянський визнавав, що „нікого ... могутнішого не виявляється йому (Петлюрі – С.Л.) на заміну, бо такого й не було... Петлюра – людина нестимної енергії, ентузіаст, вірить, хоч деколи тільки інтуїтивно, й вливає свою віру в інших. Це головна його позитивна риса якого вождя”¹⁹. У зв'язку з цим цілком слушне запитання ставить О.Брик: „Якщо хто вважає, що в нас тоді були якісь інші особи, що мали вождеві здібності, то чому ж вони не повели наш народ за собою?”²⁰.

Є багато свідчень про виняткову хоробрість С.Петлюри. О.Удовиненко згадував, що „С.Петлюра не лякався смерті... рвався до передової лінії фронту: від цього кроку його завжди треба було стримувати. У першу чергу Головний отаман відвідував козаків, що були у бойовій лінії”²¹. Це ж саме відзначав О.Доценко: „Головний отаман весь час перебував на фронті разом з армією, то в своєму поїзді, то на автомобілі,

то на броневикові, попадаючи в зони найбільшого гарматного і кулеметного ворожого вогню... Військо бачило серед себе Головного отамана на найнебезпечніших відтинках фронту... Він говорив: Уб'ють?... тисячі гинуть, а чим же я від них кращий? Що йм, те й мені”²².

В.Прохода відзначає великий оптимізм Петлюри. Він зауважує: „Недивлячись на дуже несприятливу ситуацію на фронті, Петлюра на всіх робив враження якоїсь веселої бадьорості. Характерною рисою його вдачі був творчий оптимізм. Він бачив лише майбутню Україну, боротись за яку закликав до останньої краплі крові. В цьому була, є і буде сила впливу С.Петлюри не тільки на сучасні, але й на майбутні покоління”²³.

Наведені оцінки сприяють зrozумінню феномену Петлюри як військовика не з фаху, а з покликання, і його ролі для армії у важкій її боротьбі 1919 р.

Висловлювані С.Петлюрі закиди, що йому бракувало військової освіти, значною мірою втрачають свою переконливість, якщо проаналізувати його праці на військову тематику. Вони відзначаються глибоким аналітичним змістом, масштабним, стратегічним мисленням, порушують цілу низку концептуальних питань національного військового будівництва. По суті, в них на основі набутого історичного досвіду викладено військову доктрину. Досить назвати статтю „Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі”. Тут розглянуто складні теоретичні проблеми, які, здавалося, б під силу осягнути лише високоосвіченим військовим теоретикам-професіоналам, а саме: про роль армії в державі, про взаємини держави і війська, про взаємозв'язок військових і політичних чинників, про значення для оборони шляхів, про організацію певних галузей промисловості для пристосування їх до військових потреб, про підготовку нації до

*Головний
отаман
С.Петлюра в
Кам'янці-
Подільському
разом з чле-
нами
Директорії,
військовим
міністром та
старшинами
штабу.
1919 р.*

оборони своєї батьківщини та пропаганди в цій справі вільного українського слова, військової літератури. С.Петлюра оцінює географічне положення України й особливості стратегічної оборони її кордонів, ставить перед українською політикою завдання шукати опертя в системі політичних зв'язків з державами Чорноморського басейну²⁴.

Багато нарікань стосувалося нібито некомпетентності кадрової політики С.Петлюри у війську, необґрутованого усунення вищих воєначальників, кадрової плутанини у військовому керівництві. Проте, коли навіть виходити лише з названих вище праць, це було не так. Навпаки, Головний отаман зумів згуртувати під своїм проводом досвідчених військових діячів.

Разом з тим С.Петлюра добре розумів потребу не так у військовому, як у політичному чутті і волі в тогочасних складних обставинах. У цьому контексті доречно говорити саме про його державницький підхід у формуванні вимог до військових кadriv. Ось уривок з його листа до генерал-хорунжого О.Удовиченка: „Болбочан, Божко, Мордалевичі, навіть Омелянович-Павленко і просто Павленко (авіатор, що літає ввесь десь в минулому), навіть Сальський... не можуть зрозуміти великої ідеї будівництва

нашої держави, не можуть злагодити, як тяжко вести вперед її, якої обережності, розважності треба додержуватись, щоб провести її серед лабіринту неоформленої волі народу, складних обставин міжнародного характеру і неповаги до тих, хто oddає їй і свій мозок, і душу свою. Ці люди часто за деревами не бачать лісу, задовольняються сьогоднішнім днем, не хотути побачити перспективи завтрашнього дня”²⁵.

Найбільше лунало звинувачень у кадрових прорахунках. Скажімо, В.Тимошевський картає С.Петлюру за те, що той начебто „мав слабість призначати на відповідальні посади своїх улюблениців, зелених молодиків з прaporщиків, що з охотою всяке його слово і вчинок прославляли під небеса, а усував поважних роками і досвідом, шануючих себе військових фахівців...”²⁶

Дані, наведені в праці „Генералітет Українських визвольних змагань”, заперечують такі звинувачення й показують, що Головний отаман зумів згуртувати під своїм проводом видатних, досвідчених військових діячів. Військове міністерство УНР залучило до служби в українській армії 30 генералів та адміралів (О.Осецького, М.Галкіна, О.Грекова, С.Дельвіга, П.Кудрявцева, С.Кулжинського, П.Липка, В.Сікевича, С.Сінклера, В.Савченка-Більського,

*С.Петлюра
приймає
рапорт почес-
ної варти
Юнацької
школи на
двірці в
Кам'янці-
Подільському.
1920 р.*

М.Юнакова та ін.). Було відновлено генеральські звання, запроваджено звання генерал-хорунжий, генерал-поручник, генерал-полковник. Чисельність генералів на кінець 1920 р. становила 123 особи, 40 із них мали академічну освіту. У 1919 – 1920 рр. генеральські звання отримали 97 українських старшин, більшість з яких свого часу закінчили академію Генерального штабу Росії (М.Безручко, О.Удовиченко, А.Вовк, М.Капустяnsький, О.Алмазов, В.Кущ, В.Петрів, В.Змієнко та ін.)²⁷.

Одночасно С.Петлюра дбав про підготовку старшин. Уже 4 січня 1919 р. було затверджено систему військових закладів, яка передбачала центральні інструкторські та юнацькі старшинські школи, а також старшинські й підстаршинські школи при військах. Однак фактично існували тільки Житомирська й Кам'янець-Подільська юнацькі старшинські школи (пізніше були об'єднані в одну – Кам'янець-Подільську).

Численні нововиявлені архівні документи (закони й постанови Директорії, накази Головного отамана тощо) свідчать, що за надзвичайно складних умов січня – лютого 1919 р. С.Петлюра здійснив цілу низку важливих заходів, спрямованих на змінення армії, насамперед посилення дисципліни в ній. У наказі ч.6 від 29 грудня 1918 р.

наголошувалося: „Всякі спроби непослуху вважати за бунт і карати польовим судом. Нам говорять вороги наші, що немає у нас дисципліни, що ми незрілі. Неправда. І дисципліна у нас єсть, є і свій розум, не чужий, і я вірю, що старшина і козаки спільними силами стануть до праці і збудують таку армію, яка забезпечить Україні повну незалежність, а народові землю і волю”²⁸.

Великого значення надавав С.Петлюра національному складу й національній відданості армії. У підписаному ним наказі Головної команди військ УНР ч.54 від 9 лютого 1919 р. вимагалося: „В військових частинах Української армії повинні залишитися тільки ті козаки і старшини, які родилися на Україні і жили тут постійно. Решта вояків неукраїнців можуть залишатися в нашім війську тоді, коли вони виявлять своє відношення до Української державності... Надалі в Українську армію приймати неукраїнців вояків тільки після суверої перевірки попередньої діяльності кожного і складання ними присяги на вірність Українській Самостійній Народній Республіці і готовності положити за неї своє життя”²⁹.

У статті „Чергові проблеми військового будівництва в українській літературі” С.Петлюра з'ясовує питому вагу військового чинника в будів-

ництві держави взагалі, а української зокрема. Квінтесенція його думок така: „Нація повинна зрозуміти вагу ідеї оборони Батьківщини, бо від того чи іншого усвідомлення її залежить життя або смерть державного існування нації, її воля і розвиток чи занепад і державна загибель. Геній нації зуміє подолати і технічні перешкоди для оборони держави, і всякі інші труднощі, коли ідея оборони її, як вільна повинність і природна потреба, увійшла в свідомість народної маси, стала органічним елементом національної думи”³⁰.

У промові на відкритті Ради Республіки Головний отаман зазначав, що „перша наша думка, перша найпильніша справа наша – це турбота про армію. Перше завдання – зберегти її єдність, захистити її від сторонніх шкідливих впливів, забезпечити її харчування... і культурно-освітні потреби, щоб вона була морально і фізично здорововою. Треба обов'язково провести реорганізацію ї... треба переглянути всю систему нашої військової справи... Коли це зробимо, то будемо мати міцний апарат для керування військовою справою, будемо мати готові кадри для майбутньої великої Української армії”³¹.

Головну умову підтримання боєвого духу армії він вбачав у тісному зв'язку між відділами армії і Державним центром УНР і вимагав від уряду зробити „все, що він тільки в змозі зробити, пам'ятаючи, що це справа першочергової ваги і що наш моральний і державний обов'язок дати війську останню копійку державних ресурсів... Інтерновані козаки та старшини повинні бути забезпечені з боку харчового якнайкраще, щоб вони не були знесилені... і щоб все, що Уряд може зробити для полегшення їх долі, щоб все це було змобілізоване і витрачене на цих лицарів і мучеників нашої нації... Програму заходів уряду щодо війська прошу не відкладно мені представити і утворити поміж собою спеціальний апарат для неуклінного і постійного

контролю над цією справою”³². Водночас він застерігав, щоб при опікуванні уникати партійної чи якоєсь спеціальної тенденції, бо „військо не може бути знаряддям певної партії чи угруповання; воно є здобутком цілої нації, цілої держави, знаряддям її і чинником державного будівництва”³³.

Хрестоматійними стали його слова: „Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло – Незалежна Держава Українська – перетвориться в дійсність і забезпечить отому ралові можливість зажиткувати рідну плодючу землю з її незчисленними багатствами не для потреб третього або другого з половиною чи якого іншого інтернаціоналу, а для устаткування і зміцнення власного державного добра і збагачення рідного народу. Отже: не забуваймо про меч; учімось міцніше тримати його в руках, а одночасно дбаймо про підживлення нацією моральних елементів її буття, творчої любові до Батьківщини, сторожкості до ворога та помсти за кривди, заподіяні ним, – в симбіозі тих елементів знайдемо вірний шлях до звільнення і програму для будівництва”³⁴.

У цьому контексті досить цікавими видаються політико-філософські погляди С.Петлюри стосовно ролі суспільства в процесі боротьби за державність, а також такого чинника, як „народна кров”. Очевидно, він не допускав безкровного шляху здобуття державності: „Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої – так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація і свідомо, і раціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров, пролита для цієї величної мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відіграватиме роль непокоючого, тривожного ферменту, що

нагадує про нескінчене і кліче на продовження розпочатого...”³⁵

У написаному 16 березня 1925 р. листі до українців Канади С.Петлюра підкреслював: „Я уважаю, що лише в процесі кривавої боротьби, шляхом великих жертв і „великої крові” наш народ може заслужити собі право на самостійне державне життя. Бо тільки кров, пролита в оборону великої ідеї, може зробити цю ідею рідною для народу, зрозумілою для нього, дорогою і святою остатільки, що він не заспокоїться доти, поки не побачить її зреалізованою у великому чині і реальному факті”³⁶.

Аналізуючи взаємини армії і суспільства в роки Визвольних змагань, він робить висновок: „Армія відчувала на собі хиби нашого державного верховодячого органу та його виконавчих апаратів на місцях. Армія знала, що українське громадянство не сконсолідувалось, не з'єднало своїх сил для організації боротьби і не уявляє однолітого національного фронту, який.. вищою державною дисципліною давав би образ самопосвяти громадянства і підпорядкованості його державним інтересам... Це було прокляттям для нашої армії”³⁷. Тому особливо-го значення набуває підтримка в армії бойового духу, дисципліни і самопожертви задля України.

Пріоритети в боротьбі за державність С.Петлюра визначає так: „Стратегія національної боротьби, як і боротьби військової, вимагає: бити в першу чергу по головному ворогові, а другорядним потім можна раду дати! В своїй діяльності я керувався думкою, що таким ворогом була, є і буде Московщина”³⁸.

Щодо виховання вояків С.Петлюра дотримувався думки, що воно здійснюється всім народом: „Воєнний дух, коли його плекають тільки в армії, не дає максимального ефекту... Плекати цю іскру в душі народу уважно-невпинно – означає тримати руку на живчику оборонного інстинкту нації. Це завдання осягається цілокупністю державно-вихо-

вавчих заходів і відповідної праці громадянства, що утворює належну атмосферу для цього і постійно під-живляє соки, що з них живиться воєнний дух нації”³⁹.

У роки еміграції Симон Петлюра проводив надзвичайно складну й відповідальну працю щодо збереження армії, її організації та переформування відповідно до нових обставин. Армія УНР упродовж трьох з половиною років інтернування зберігала свої бойові осередки у вигляді згорнутих апаратів штабів дивізій, бригад, куренів, являючи собою базу для відновлення національних збройних сил.

І в той час проблеми війська С.Петлюра розумів як одні з першочергових, про що писав у 1922 р. до генерала О.Удовиченка: „В справі організації армії – я все керувався мотивами державними, бажаючи створити національну силу, на яку міг би опертись народ в своїх державних стремліннях. Мені заважали й ще заважають створити цю силу і наші політичні партії, і деякі генерали „по нерозумінню своєму”... Непомітно, твердо і послідовно я все-таки йду до підпорядкування армії державній дисципліні і – думаю – що доведу цю справу до кінця. Вважав би найчасливішою хвилиною моєї життя передати своєму наступникові армію національну, дисципліновану, опору і підставу державі”⁴⁰.

С.Петлюра наполягав на збереженні структурних одиниць армії. Незадовго до своєї трагічної загибелі в листі до А.Лівицького від 16 травня 1926 р. він стверджував: „Як реальний політик, я знаю, що в остаточному моменті справа федерації чи „самостійності” України вирішуватись буде підрахунком організованих сил нашої нації, як політичних, так і військових. Коли це питання буде вирішуватися за моєго життя і за моєю чинною участю, то я все робитиму, щоб до цього моменту українська армія мала десятки тисяч гармат і сотні тисяч рушниць”⁴¹.

Отже, навіть з такого короткого огляду військової діяльності Симона Петлюри в реальності і в оцінках української історіографії видно неповноту висвітлення її в дотеперішніх історичних студіях, часто наявні в них однобічність, негативізм або ж надмірна, не підтверджувана джерелами критичність оцінок. Ця тема потребує дальнього скрупульозного дослідження із застосуванням нових джерел. Адже дотепер немає жодної фундаментальної праці, повністю присвяченої фаховому розглядові діяльності С.Петлюри щодо керівництва армією. Чекає на свого автора і його військова біографія.

ПРИМІТКИ

- 1 Тризуб. – (Париж), 1931. – Ч.31–32. – С.5.
- 2 Див.: Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – №7. – Трав.
- 3 Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С.25.
- 4 Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук. 1960. – С.319.
- 5 Кульчицький С. Російська тінь на незалежності України // Політика і час. – 1993. – № 10. – С.9.
- 6 Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. – К., 1996. – Т.1. – С.348.
- 7 Нова рада. – 1917. – 4 листоп.
- 8 Кедровський В. Початки національного війська // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879 – 1926). – Прага, 1930. – С.218.
- 9 Винниченко В. Відродження нації. – К., 1991. – Ч.2. – С.217–218.
- 10 Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – С.26.
- 11 Див.: Тимошевський В. Історія української влади. – Віденський, 1920. – С.6–19.
- 12 Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія, організація і бойові сили 1917–1921. – К., 1995. – 206 с.
- 13 Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2-х кн. – Мюнхен, 1946. – Кн.1. – 110 с.; Кн.2. – 200 с.
- 14 Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – 319 с.
- 15 Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції 1917 – 1923. – Київ: Львів, 1923. – Т.2. – Кн.4. – 364 с.; 1924. – Кн.5. – 400 с.; Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921): У 4-х ч. – Львів, 1927. – Ч.1. – 180 с.; 1928. – Ч.2. – 184 с.; 1930. – Ч.3 – 164 с.; 1931. – Ч.4. – 117 с.; Він же. Армія УНР 1917–1921. Організація // Українська загальна енциклопедія. – Львів; Станіслав; Коломия, 1935. – Т.3. – С.762–766; Сальський В. Головний ота-

ман Симон Петлюра і Армія УНР // Табор. – Каліш, 1927. – Ч.3. – С.5–13; Він же. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому // Табор. – 1927. – Кн.4. – С.3–4.

16 Див.: Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність // За державність. – Каліш, 1930. – 36.2. – С.47–72; 1932. – 36.3. – С.55–108; Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність // За державність. – Варшава, 1938. – 36.8. – С.9–65; 1939. – 36.9. – С.18–59; Крат М. Вапнярська операція // За державність. – 36.8. – С.66–80; Савченко В. Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 року // За державність. – Каліш, 1935. – 36.5. – С.158–185; 1936. – 36.6. – С.119–154; Чабанівський В. Вступ українського війська до Києва 31 серпня 1919 року // За державність. – 36.8. – С.152–154.

17 Сальський В. Головний отаман Симон Петлюра і Армія УНР // Табор. – Каліш, 1927. – Ч.2. – С.5–11.

18 Доценко О. Літопис української революції. – Кн.4. – С.312.

19 Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. – Кн.2. – С.20–21.

20 Брик О. Тернистий шлях Українського хряду (1918–1921). – Вінніпег, 1969. – С.3.

21 Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. – Нью-Йорк, 1971. – С.80.

22 Доценко О. Літопис української революції. – Кн.4. – С.15–19.

23 Прохода В. Вождь і військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – 1992. – С.142.

24 Див.: Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т.2. – С.385–410.

25 Там само. – С.518–519.

26 Тимошевський В. Шлях до катастрофи: Події в Рівні. Повстання отамана Оскілько. – Віденський, 1920. – С.5.

27 Див.: Колянчук О., Литвин М., Нуменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – 285 с.

28 Петлюра С. Статті, листи, документи. – К., 1999. – Т.3. – С.58.

29 ЦДАВО України. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.12.

30 Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т.2. – С.395.

31 ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.198. – Арк.22.

32 Лист до Лівшицького від 25 листопада 1920 р. // ЦДАВО України. – Ф.1429. – Оп.2. – Спр.32. – Арк.72–73.

33 Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т.1. – С.333.

34 Петлюра С. Пам'яті полеглих за державність // Тризуб. – 1926. – Ч.15. – 22 січ. – С.3.

35 Там само.

36 Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т.2. – С.578.

37 Там само. – Т.1. – С.308.

38 Там само. – С.452.

39 Там само. – Т.2. – С.402.

40 Там само. – С.517–518.

41 Там само. – Т.1. – С.454.